

ELS REPTES EDUCATIUS DAVANT LA INTERCULTURALITAT

El sistema educatiu de les Illes Balears ha rebut, en pocs anys, una gran allau immigratòria que l'ha desbordat, tot i els mitjans humans i materials invertits en els darrers anys. L'increment de la població escolar i l'eixamplament de la ja complexa diversitat a les aules. Un extens conjunt de noves variables han entrat en joc en el sistema educatiu, transformant la realitat tot i que la resposta global del sistema, de la comunitat educativa i de la mateixa societat no han aconseguit estar a l'altura de les necessitats i de les circumstàncies. Anem per parts; analitzarem la situació global, indicarem algunes accions que no han significat cap avenç significatiu i proposarem algunes línies d'acció que, sens dubte, ja han demostrat la seva validesa.

Una interpretació social de la realitat

Les Illes han rebut una important allau immigratòria procedent del Magrib, d'alguns països de l'Amèrica Llatina i, en menor grau, d'alguns països europeus, empesos per una indústria turística que creix geomètricament, tot i que el sector aparenta estar sempre en crisi. La realitat social de les Illes ha arribat a un punt força preocupant: el sector turístic genera grans beneficis concentrats en unes poques màns, que passen ràpidament als fluxos monetaris internacionals de tipus especulatiu; és a dir, les Illes generen una riquesa que no beneficia la majoria de la població, tot i que aquesta augmenta el seu poder adquisitiu i, per tant, es conforma amb el ritme de creixement (que podria ser exponencialment molt major). La riquesa la generen els treballadors de tots els sectors econòmics; quan la demanda de llocs de feina no troba suficients persones per mantenir el sector en creixement, sorgeix el fenomen de la immigració. Les persones procedents de països i zones empobrides veuen en aquesta abundància de feina la sortida la trista situació econòmica en què viuen i comença l'allau emigratòria. Els emigrants contribueixen notablement al manteniment del creixement econòmic desproporcionat però no reben els serveis de qualitat (socials, culturals, educatius, assistencials, sanitaris...) als que com a persones tenen dret. Per garantir l'accés de tota la població immigrant als serveis bàsics es necessiten molt més recursos públics (que s'han d'abastar necessàriament dels impostos sobre els enormes beneficis dels sectors econòmics minoritaris); però quan algú realitza aquests tipus d'afirmacions la cúpula directiva del sector

turístic comença a parlar de pèrdues milionàries, de recessió, de paralització de l'activitat econòmica... quan volen dir que deixaran de guanyar una certa quantitat i deixar de guanyar, en cap cas, no vol dir prendre.

Aquesta situació provoca, en la majoria dels casos, una gran injustícia sumada a l'enorme abisme entre els països rics i els països pobres:

- L'augment de la riquesa es fonamenta en el treball de milers de persones, obrers, treballadors i immigrants que reben uns sous notables en relació a les expectatives prèvies d'aquestes persones però ridículs comparats amb els enormes beneficis de les grans empreses turístiques. És una fórmula subtil de mantenir i incrementar les diferències.
- El gran capital "desapareix" en el mercat especulatiu mundial i es multiplica entre els parquets de les borses mundials. Gairebé una mínima part beneficia directament o indirectament al país o als seus treballadors, base de la generació de la riquesa.
- El capital "desaparegut" no tributa, no existeix, s'ha esvaït; les comunitats autònomes, els ajuntaments o el mateix estat no recapta suficient capital per invertir-lo en despesa social. Però tothom aparenta estar content: es generen grans riqueses, unes petites parts d'aquesta riquesa tributa i reverteix en el sector públic i en el pagament dels sous dels assalariats que veuen com la seva capacitat adquisitiva augmenta. Tothom, aparentment, guanya: els grans empresaris, els treballadors, el sector públic... Només cal fer algunes "petites" objeccions.
- Potser és cert que tothom guanya, però el que realment està passant és que les diferències entre uns i altres es tornen insalvables. El capital necessita de mà d'obra per seguir generant riquesa, però el capital no reverteix en la creació dels serveis socials mínims per garantir una vida digna a totes aquelles persones que potencien el creixement econòmic.
- Els països occidentals tenim el deure moral i ètic d'acollir els immigrants i proporcionar-los els beneficis de l'anomenada societat del benestar. Tenim el deure de lluitar per una vida més digna i per garantir la convivència en el marc de la diversitat cultural. Tenim l'obligació de ser acollidors, receptius, oberts i tolerants... Tenim l'obligació d'incloure, sense necessitat de renunciar a la cultura, a totes les persones que han vingut a viure entre nosaltres i a facilitar-los l'accés a tots els beneficis de la tant anomenada societat del benestar.

- Per tant, un dels punts més fonamentals per garantir la convivència en la diversitat és l'actitud dels que gaudim d'una vida notablement acollidora. L'actitud respectuosa, sincera, acollidora, tolerant, ferma en la defensa dels drets humans, contundent a l'hora d'exigir al capital la reversió d'una part important dels seus beneficis en millores socials, allunyada del concepte de caritat, integradora i inclusiva, ponderada i oberta a la varietat de formes de ser, de sentir, d'expressar, de pensar, de costums i de tarannàs és un dels elements més fonamentals per canviar l'actual marc de relacions socials i econòmiques, clarament injust.

En cap cas es pot oblidar aquest mínim anàlisi social que ens ha de permetre entendre una mica millor la complexitat econòmica del món; és difícil identificar responsables directes de la situació ja que la interdependència, l'allunyament i l'anonimat dels centres de presa de decisions i l'enorme teranyina de lligams, obediències, adhesions inconfessables, extorsions i compromisos obscureixen els centres de presa de decisions i esvaeixen qualsevol intent racional de localitzar responsables. Tot plegat genera crispació però alhora indefensió. Abans, el responsable directe d'una situació d'explotació podia ser un empresari concret amb noms i llinatges; ara, molt possiblement, el responsable directe serà la dinàmica de l'economia globalitzada mundial; la qüestió és ben senzilla: sabíem qui era l'empresari explotador però no sabem qui és i quins llinatges tenen els responsables de l'economia globalitzada mundial.

La complexitat de les nostres aules

És molt possible que una classe de les nostres reuneixi més complexitat i diversitat que la que podia reunir un gran agrupament escolar de fa trenta anys. La diversitat de llengües i cultures que hi conviuen generen conflictes, contrastos, oposicions: la filleta magribí que viu aïllada i no parla (ni sembla que en vulgui) la llengua de la comunitat; el fillet plurideficient (sord i mut) que només pot comunicar-se a través del llenguatge de signes; els dos fillets anglesos acabats d'arribar amb una concepció molt diferent sobre el que són drets i deures; dos fillets de parla castellana que ja d'entrada rebutgen "el polaco" per prejudicis lingüístics socials i polítics; els fills d'obriers temporers que només romandran un parell de mesos entre nosaltres; el fill o la filla d'alguna víctima de la globalització que ha hagut d'emigrar i es troba en situació il·legal; els fillets i les filletes de famílies hispanoamericanes que busquen tot allò que anònimament els vam sostreure com a colonitzadors; els

fillets de pares i mares de les Illes que veuen com els elements bàsics de la cultura es van transformant i diluint; els fillets i les filletes de pares i mares coberts de riqueses (a les escoles públiques cada vegada menys) que desitgen i tenen tot el que volen, com en un somni; el fillet amb dificultats generals d'aprenentatge, la filleta amb trastorns emocionals greus, la filleta intel·ligent, treballadora, responsable, simpàtica i agradable; la filleta tímida, preocupada i ansiosa; el fillet graciós, rebel i entremaliat; el fillet mogut, actiu, nerviós, poc estudiós; la filleta amb síndrome de down, el fillet amb una malaltia degenerativa greu que va en cadira de rodes, el fillet llest i extraordinàriament motivat que abans d'acabar d'explicar les taques que cal fer aquell dia, ens sorprèn presentant-nos les feines ja acabades i ens formula la més demolidora de les preguntes: i ara que faig? Mentrestant, dos fillets encara no han descobert que la classe fa més de mitja hora que ha començat.

Les qüestions ens atabalen i els dubtes sorgeixen arreu. És possible una escola per a tots amb un conjunt de continguts i activitats suficientment plurals i inclusivius per fomentar el treball cooperatiu i la convivència de tots aquests fillets i filletes? És realment possible la convivència en la diversitat? Podrà l'escola aconseguir un projecte integrador i inclusiviu capaç d'il·lusionar la comunitat educativa vers a noves fórmules de convivència i de cooperació?

Conviure en la diversitat, un projecte global: reptes, conflictes i esperances

Necessitem d'una visió global, d'un projecte col·lectiu que vagi més enllà dels murs de l'escola, un projecte de ciutat i de país; necessitem la coordinació dels esforços, una concepció més global de les necessitats educatives i la sistematització de la recerca en educació. Ens cal un projecte global que aconseguixi incloure totes les necessitats, atendre totes les diversitats i donar resposta a la majoria de conflictes. El fenomen de la immigració, la inclusió de tots els alumnes amb necessitats educatives especials, el plantejament i la resolució de la conflictivitat, l'arrelament pràctic i quotidià dels conceptes de tolerància i solidaritat, la construcció de coneixement científic, un ensenyament més interactiu i un aprenentatge més significatiu són variables i elements d'una mateixa complexitat que cal afrontar globalment, no de forma parcel·lada intentant resoldre aspectes puntuals de forma aïllada: unes mesures molt concretes per als alumnes amb necessitats educatives especials, unes altres mesures per al fenomen de la interculturalitat, unes altres per als problemes conductuals i disciplinars, unes altres per a la sobredotació intel·lectual, sense un marc global i unes línies generals que ens permetin albirar en quina direcció anem i quins són els

objectius que volem aconseguir. Moltes mesures descontextualitzades i aïllades no fan més que afegir complicació als problemes.

Necessitem un projecte global en direcció a un nivell de qualitat educativa entesa com l'assoliment dels màxims possibles per part de tots i cadascun dels alumnes del centre, independentment de la seva situació personal de discapacitat, de la seva procedència cultural, del seu nivell de benestar i riquesa material i de la personal predisposició vers uns aprenentatges concrets. El punt de partida: el nivell de desenvolupament, creixement i aprenentatge de cada fillet i filleta; el punt d'arribada: haver aconseguit el màxim desenvolupament, creixement i aprenentatge possible. L'establiment d'estàndards, de currículums mínims i de nivells que cal superar inexorablement per accedir a la societat com a membre de ple dret és quelcom incompatible amb la diversitat que omple les nostres aules.

Aquest projecte global s'hauria de basar en un conjunt de supòsits, alguns dels quals s'han anat materialitzant en alguns centres amb assoliments encoratjadors; no parlem només d'utopies, exposen realitats i iniciatives que, amb voluntat i assumint riscos, són possibles. Entre d'altres, creiem que els següents aspectes han de formar part d'aquest projecte global.

- **En primer lloc, caldria possibilitar la convivència en la diversitat en grups heterogenis reduïts, augmentant, si és precís, el nombre d'hores lectives del professorat i el nombre de grups per nivells.** Gestionar grups heterogenis grans augmenta la dificultat i minva les possibilitats d'interacció positiva entre professorat i alumnat. L'administració dota de professorat seguint els criteris establerts per la legislació; en cap moment i sota cap circumstància es pot justificar més professorat per a grups d'alumnes inferiors a 15; per tant, la única alternativa vàlida és reduir les ratios augmentant les hores lectives del professorat.
- **Possibilitar la innovació i renovació educativa:** dissenyar activitats d'ensenyament i aprenentatge capaces de generar i fomentar la col·laboració i la convivència, la progressiva globalització dels continguts i la integració significativa i funcional d'aquests en marcs conceptuals i contextuals reals. Aquest és el repte més cabdal, el més difícil d'aconseguir i el que més riscos presenta. Sense innovació mai no es trobaran respostes a la complexitat actual. Retornar a fórmules passades amb la intenció de resoldre els problemes actuals, a més de ser un error científic, és una gran irresponsabilitat; pensar que dissenyar grups homogenis (els itineraris) es una mesura per resoldre els problemes actuals és un absurd.

- **Potenciar la resolució dels conflictes com una eina més de convivència, estabilitat i progrés del grup.** Fomentar el canvi actitudinal del professorat en relació al tractament del conflicte. Una actitud respectuosa, sincera, raonable, ferma i clara, disposada a ajudar, a donar un consell i a oferir un somriure de comprensió i de complicitat sempre serà una actitud molt més adient que la violència verbal, l'insult i l'agressió mitjançant alguna norma del reglament de règim intern. Els conflictes són inevitables quan s'intenta conviure amb molta gent molt diferent; la manera com resolguem aquests conflictes marcaran l'esdevenidor. Si aconseguim trobar les formules més raonables, pacífiques, tolerants i dialogants alhora de resoldre aquests conflictes facilitarem l'aprenentatge d'actituds més obertes i tolerants.
- **Potenciar un projecte educatiu global que no diferenciï entre tipus de necessitats educatives i entre tipus de suport per a determinades necessitats.** Els departaments d'orientació i els equips psicopedagògics s'han anat omplint d'especialistes de diferent procedència, formació i obligacions: mestres especialistes en educació especial per alumnes amb necessitats educatives especials; professors per als tallers de llengua i cultura per alumnes procedents d'altres cultures (especialment magribins); mestres de qualsevol especialitat que ocupen places d'atenció a la diversitat als centres i, en la pràctica, porten petits grups d'alumnes d'elevat risc social i amb conductes força problemàtiques (són els alumnes de compensatòria), mestres especialistes en audició i llenguatge que només dediquen part dels seus esforços en un pocs fillets, especialistes en llengua de signes i professorat que imparteix "repàs" d'àrees instrumentals durant les seves hores lliures. Això produeix una gran fragmentació, dificulta la flexibilitat i l'atenció a les necessitats. Hauríem de consolidar un nou concepte: l'escola ha de disposar d'uns recursos de suport més o manco especialitzats que han de donar resposta flexible, de forma puntual o permanent, a totes les necessitats educatives, considerades des d'una perspectiva també global. Els problemes són globals i és molt freqüent trobar persones d'altres llengües i cultures amb discapacitats psíquiques, físiques o emocionals i persones discapacitades amb importants problemes de comunicació; la realitat és polièdrica i multifacètica; aquesta és la principal raó per considerar la globalitat dels suports i de la intervenció educativa.

- **L'ampliació del concepte de multiculturalitat;** no només hem d'entendre per multiculturalitat la convivència de diferents grups humans procedents de països i estats diferents; també hem d'avançar en el concepte que entre els ciutadans d'una mateixa cultura hi conviuen moltes persones diferents amb cultures particulars que també necessiten del nostre respecte i comprensió. Les diferències entre persones procedents de cultures llunyanes poden arribar a ser menors que les observades en persones que viuen a la mateixa població. Hauríem d'aprofundir en una alternativa capaç d'acceptar la diferència, potenciar les diferents capacitats, enriquir la convivència i comprendre l'origen i l'abast de les diferències. En aquest nivell, les concepcions i pràctiques ètiques esdevenen cabdals.
- **Facilitar la participació i la implicació de les famílies en els processos educatius.** Les funcions de les famílies han canviat i continuen canviant a un ritme accelerat. No és el moment ara de plantejar si les formes de fer i d'actuar de la família del passat eren més adients que les actuals. El que ens preocupa és intentar localitzar i identificar les noves funcions i tasques dels pares en l'educació dels fills, adaptades a les noves realitats socials. L'escolarització de tota la població fins als 16 anys ha augmentat la complexitat de les aules i la manca de relació, enteniment i contacte amb algunes famílies ha complicat molt la tasca educativa de l'escola sinó compta amb l'estalonament i coordinació de la família. Una bona comunicació, una bona coordinació d'actuacions i una adequada informació han de ser les bases per resoldre molts dels problemes plantejats actualment.
- **Coordinar els diferents serveis que incideixen sobre la persona o persones amb necessitats des de l'escola o l'institut.** Si la coordinació d'actuacions amb les famílies és un repte important, la coordinació d'actuacions entre els diferents equips de suport, les diferents institucions i els diferents professionals pot semblar una utopia; però també cal caminar en aquesta direcció. Una sola família pot rebre atenció, instruccions, assessorament o ajuda de diferents professionals i institucions; les indicacions facilitades per uns i per altres poden entrar en contradicció i generar una sensació de frustració vers els serveis socials, assistencials, mèdics i educatius. Una família magribí pot rebre atenció (per posar un exemple) dels serveis socials, de l'educador encarregat del programa d'acollida en el centre escolar, de la figura del mediador cultural, del psicòleg, del metge... I és possible que cadascuna d'aquestes persones, des de la

seva professionalitat i sense cap intenció de danyar, proposin alternatives i solucions diferents que acabin embullant la família. Creiem que la coordinació d'aquests serveis és una tasca essencial. Crear òrgans de coordinació capaços d'asseure a diferents especialistes per coordinar accions sobre una mateixa problemàtica pot ajudar de forma significativa a aconseguir una millora en el problema. Hauríem d'aconseguir la coordinació dels serveis de benestar social, dels serveis mèdics, de la policia local, de les polítiques de joventut, família, educació i assistència social del municipi amb les accions portades a terme des de l'escola, amb implicació dels tutors, equip directiu i equip de suport i orientació. Aquest òrgan hauria de coordinar accions, compartir informacions, dissenyar accions, coordinar actuacions, realitzar estudis i assessorar els diferents programes municipals i escolars.

- **Facilitar i potenciar l'educació de les emocions, dels afectes, dels sentiments i de les actituds.** Com objectiu a més llarg termini ens hauríem de proposar l'educació de les emocions, dels afectes, dels sentiments i de les actituds mitjançant una adequada intervenció adulta, asserenada i ferma, en la resolució dels conflictes produïts i generats en i per la convivència en la diversitat. Saber controlar les emocions, facilitar la seva expressió i canalitzar-les adequadament són objectius que faciliten la convivència i milloren les actituds tolerants i solidaries.

Algunes reflexions finals, alguns dubtes i algunes esperances...

El procés de canvi que indiquem, en el qual han de participar moltes persones amb actituds, expectatives i idees diferents, no és un camí fàcil. I en un centre de secundària encara menys. L'etapa de secundària obligatòria ha anat acumulant un conjunt de problemes que han conduït a la posada en pràctica de mesures aparentment efectives, poc reflexionades i poc adients d'acord als darrers avenços en ciències de l'educació. A l'accés d'academicisme i fragmentació dels continguts s'hi ha d'afegir la manca de preparació dels educadors per fer front a la complexitat d'una classe diversa; tot plegat acaba amb la selecció de l'alumnat per grups homogenis, progressivament més allunyats de la classe ordinària a mesura que augmenten les diferències i les suposades dificultats dels continguts escolars. Cal, per tant, no només parlar de projectes i de fites assolides sinó també d'errors, de bloquejos, de passes endarrera; cal parlar de llums però també d'ombres.

L'anàlisi de la complexitat implica parlar de llums i d'ombres, d'il·lusions i d'ansietats, d'encerts i d'errors, de coherències i d'incoherències.

És hora de fer apostes arriscades vers l'assoliment d'unes fites ètiques, culturals i educatives que fixin la seva mirada més enllà de les quatre parets de l'escola i del dia a dia, que sol ofegar i obscurir la mirada optimista vers el futur.

El camí, a partir d'aquest moment, és incert; no ens referim només a la incertesa que produeix l'entrada en vigència de l'anomenada llei de qualitat, sinó a la incertesa metòdica derivada del concepte de complexitat. Ens cal mantenir la il·lusió, continguda entre els límits de la realitat, però amb suficient obertures per mirar endavant. Cal que la nostra tasca com educadors es centri en garantir el màxim progrés possible de tots i cadascun dels fillets i de les filletes de la classe, independentment de les seves capacitats o discapacitats; de les llengües i de les cultures que ens separin i que ens haurien d'unir, de les diferents maneres d'entendre la vida i independentment del currículum marcat pels llibres de text.

Això que proposem segueix essent, avui, una utopia i els vents que bufen no ajuden a crear el caliu necessari per continuar en la direcció indicada; però apostar-hi és un repte prou interessant per a les ments inquietes.

Pere Alzina

BIBLIOGRAFIA

AJA, Eliseu i altres (1999): *La immigració estrangera a Espanya. Els reptes educatius*. Barcelona: Col·lecció Estudis Socials núm. 1. Fundació La Caixa.

ALZINA SEGUÍ, PERE.: <<Emocions, actituds i formació del professorat>> A: *Revista l'Arc*, núm. 1, pàg. 18-20. Palma: Institut de Ciències de l'Educació – Universitat de les Illes Balears, 1996.

ALZINA SEGUÍ, PERE.: (2001): *Treballar amb la diversitat. Nous enfocaments curriculars i metodològics*. Palma de Mallorca: Ajuntament d'Alaior, Institut Menorquí d'Estudis i Universitat de les Illes Balears.

ALZINA SEGUÍ, PERE.: <<Conviure amb la diversitat: reptes, conflictes i esperances>> a *Revista GUIX*, núm. 285, pàg. 37-40. Barcelona: Editorial Graó.

AINSCOW, Mel (2001): *Desarrollo de escuelas inclusivas. Ideas, propuestas y experiencias para mejorar las insituciones escolares*. Madrid: Narcea S.A. de Ediciones.

BISQUERRA ALZINA, Rafel i FITA LLADÓ, Eva.: L'educació emocional, tot un repte de futur! A: *Escola Catalana*, núm. 371, pàg. 18-20. Barcelona: Òmnium cultural, 2000.

BISQUERRA ALZINA, Rafel: *La educación emocional, formación permanente del profesorado*. 1 de setembre de 2001. <<http://www.ua-ambit.org/jornades2000/Ponencias/j00.rafael-bisquerra.htm>>

CASAMAYOR, Gregori (coord.) (1998): *Cómo dar respuesta a los conflictos. La disciplina en la enseñanza secundaria*. Barcelona: Editorial Graó.

FUNES ARTIAGA, Jaume (coord.) (1997): *Intervenció psicopedagògica sobre problemes de desadaptació social*. Barcelona: Edicions de la Universitat Oberta de Catalunya.

GIL, D., FURIÓ, C. I GAVIDIA, V.: << El profesorado y la reforma educativa en España>>. A *Investigación en la escuela*, núm. 36, pàg. 49-64, 1988.

GIMENO, J.: <<El perfeccionamiento como desarrollo de la profesionalidad docente>> A: Gil, D., *La formación de formadores en didáctica de las ciencias*. Nau Llibres, València, 1990.

GONZÁLEZ SANMAMED, Mercedes: *Biografía y aprendizaje de la enseñanza: implicaciones para la formación del profesorado*. 1 de setembre de 2001. <<http://www.quadernsdigitals.net/currículum/currículum10-11/q10biografia.htm>>

KINCHELOE, Joe L. I STEINBERG, Shirley, R. (2000): *Repensar el multiculturalismo*. Barcelona: Repensar la Educació. Octaedro.

MAILA, Joseph i ROQUE, Maria Àngels (ed.) (2000): *Els reptes de la interculturalitat a la Mediterrània. Nous enfocaments per a la comprensió de la diversitat mediterrània*. Barcelona: Institut Català de la Mediterrània. Generalitat de Catalunya.

MAIZTEGUI, A., GONZÁLEZ, E., TRICÁRIO, H., SALINAS, J., PESSOA DE CARVALHO, A. I GIL DANIEL: *La formación del los profesores de ciencias en Iberoamérica*. 1 de setembre de 2001. <<http://www.campus-oei.org/revista/rie24a07.htm>>

MAJÓ, M. I BOIXADERAS, R.: <<L'afectivitat en l'aprenentatge d'una nova llengua. A: *Escola Catalana*, núm. 371, pàg. 15-17. Barcelona: Òmnium cultural, 2000.

MORIN, E. : *Introducción al pensamiento complejo*. Barcelona: Gedisa Editorial, 1995.

MORIN, E. : *Los siete saberes necesarios para la educación del futuro*. París: Organización de las Naciones Unidas para la Educación, la Ciencia y la Cultura, 1999.

MUNAR I MUNAR, Felip.: <<Llengua, currículum i actituds lingüístiques>> A: *Articles de Didàctica de la Llengua i de la Literatura*, núm. 10, pàg. 95-104. Barcelona Graó.

PERE, Joan (coordinador). *Les llengües a l'educació secundària*. Barcelona: ICE Universitat de Barcelona – Editorial Horsori, 2000.

PÉREZ-DÍAZ, Víctor i altres (2001): *La família espanyola davant l'educació dels seus fills*. Barcelona: Col·lecció Estudis Socials, núm. 5. Fundació La Caixa.

PÉREZ-DÍAZ, Víctor i altres (2001): *Espanya davant la immigració*. Barcelona: Col·lecció Estudis Socials, núm. 8. Fundació La Caixa.

PRATS, Enric: *La enseñanza de la lengua en contextos multiculturales: una cuestión de valor*. 1 de setembre de 2001. <<http://campus-oei.org/valores/boletin12.htm>>

PORLÁN, R. I MARTÍ, R.: <<El saber práctico de los profesores especialistas. Aportaciones desde las didácticas específicas>> A *Investigación en la escuela*, núm. 24, pàg. 49-59, 1994.

POZO, J., SCHEUER, N., PÉREZ ECHEVERRÍA, M. I MATEOS, M.: <<El cambio de las concepciones de los profesores sobre el aprendizaje>>. A: SANCHEZ JIMÉNEZ, J.M. (ed.). *Educación científica*, pàg. 29-53. Servicio de publicaciones de la Universidad de Alcalá, Alcalá de Henares, 1998.

SERRA, Jaume.: <<Aprender amb les emocions?>> A: *Escola Catalana*, núm. 371, pàg. 6-9. Barcelona: Òmnium cultural, 2000.

SIGUAN, Miquel (coordinador). *La enseñanza bilingüe*. Barcelona: ICE Universitat de Barcelona – Editorial Horsori, 2000.

SIPÁN COMPAÑÉ, Antoni, coordinador (2001): *Educación para la diversidad en el siglo XXI*. Huesca: Mira Editores.

TORT I BARDOLET, Antoni.: <<Identitat i afectivitat en l'aprenentatge dels sabers escolars. A: *Escola Catalana*, núm. 371, pàg. 12-14. Barcelona: Òmnium cultural, 2000.

WOODS, PETER (1997): *Experiencias críticas en la enseñanza y el aprendizaje*. Barcelona: Temas de Educación Paidós.